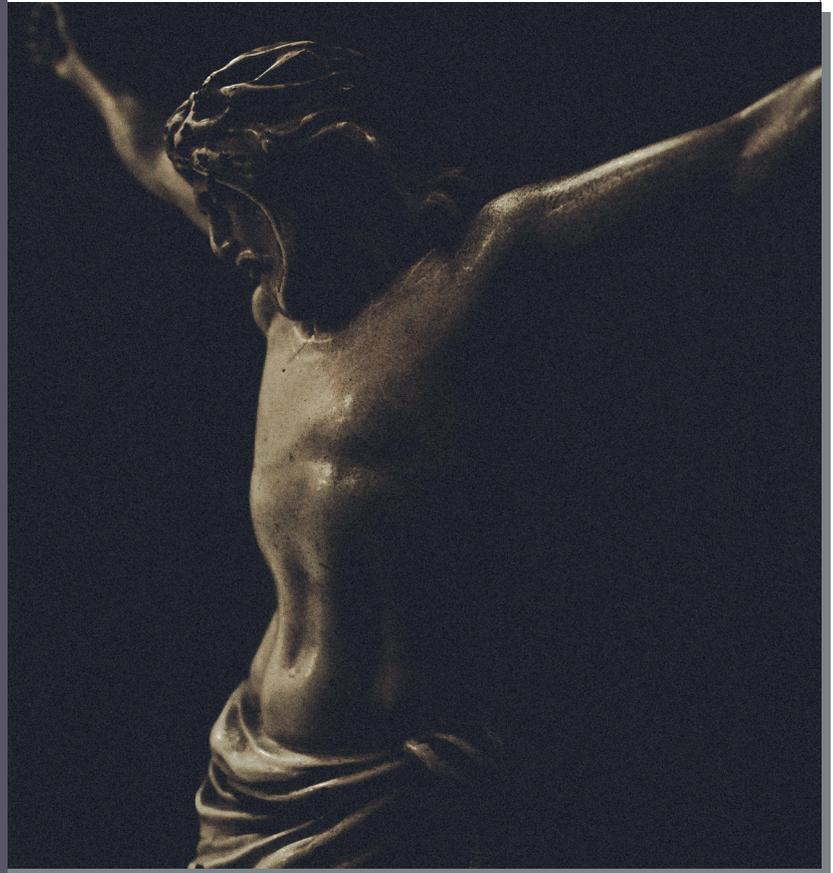

O wolność wyznawania
religii we współczesnym
świecie.

Przeciwdziałanie przyczynom
dyskryminacji i pomoc
prześladowanym na przykładzie
chrześcijan

Maria Moulin-Stożek

Selektywna Tolerancja? Kanadyjski Sąd Najwyższy o wolności religijnej i edukacji w pluralistycznym państwie świeckim

[Wykonano na zlecenie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości]
Warszawa 2019

Spis treści

Abstract / 3

1. Wstęp / 3

2. Tożsamość religijna Kanadyjczyków / 3

3. Historyczne podwaliny pluralizmu religijnego w kanadyjskim systemie edukacyjnym / 5

4. Wolność religijna a zasada równości w systemie edukacyjnym
w orzecznictwie kanadyjskiego Sądu Najwyższego / 7

5. Rozdział Kościoła i państwa w Kanadzie a prawo edukacyjne w orzecznictwie Sądu Najwyższego / 9

6. Podsumowanie / 15

7. Bibliografia / 18

Abstract

This report aims to present how the Supreme Court in Canada balances in the educational system some of the most important constitutional law principles, i.e. the principle of secularity with the principle of religious freedom. Examples of the jurisprudence of the Supreme Court of Canada can be a positive inspiration for other states. By protecting students from hate speech, they suggest that the implementation of religious values in education cannot be used to exclude minority groups. This report was requested by the Institute of Justice of the Ministry of Justice.

1. Wstęp

Wolność religijna to nie tylko zasada konstytucyjna czy slogan obecny w dokumentach międzynarodowych, ale to przede wszystkim konkretne praktyki w społeczeństwie obywatelskim na poziomie miejsc takich jak miejsca pracy, gminy, czy szkoły. Te praktyki niekiedy, szczególnie w społeczeństwie pluralistycznym, mogą kolidować z innymi prawami i wymogami takimi jak np. zasada neutralności lub świeckości państwa. Celem niniejszego raportu jest ukazanie, w jaki sposób Sąd Najwyższy Kanady te niekiedy kontrastujące wartości balansuje w systemie edukacyjnym. Szczególna uwaga została zwrócona na prowincję Quebec, gdyż tam sytuacja w tym zakresie jest wyjątkowo napięta.

W raporcie po kolei została omówiona tożsamość religijna Kanadyjczyków, historyczne podwaliny pluralizmu religijnego w kanadyjskim systemie edukacyjnym, wolność religijna a zasada równości w systemie edukacyjnym, rozdział Kościoła i państwa w kontekście prawa edukacyjnego w orzecznictwie Sądu Najwyższego Kanady, a także praktyczne i prawne implikacje rozwiązań przyjętych przez ten Sąd. Raport wyposażony został również w aneks z listą najistotniejszych wyroków Sądu dotyczących wolności religijnej i edukacji wraz z wybranymi cytatami z sentencji.

2. Tożsamość religijna Kanadyjczyków

Według spisu powszechnego z 2011 r., który zawiera najnowsze dostępne dane na temat religii w Kanadzie, około 67 procent populacji określa się jako chrześcijanie.¹ Katolicy stanowią największą grupę chrześcijańską (38 procent całej populacji), a inne wyznania chrześcijańskie obejmują: Zjednoczony

[¹] Statistics Canada (2011) *National Household Survey*. Dostępne na: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/91-003-x/2014001/section03/33-eng.htm>. Zob. też Reitz JG, Banerjee R, Phan M, Thompson J. Race, Religion, and the Social Integration of New Immigrant Minorities in Canada. *International Migration Review*. 2009;43(4):695–726.

Kościół Kanady (6 procent), anglikanów (5 procent), baptystów (1,9 procent) i chrześcijańskich prawosławnych (1,7 procent). Zarówno prezbiterianie, jak i luteranie oraz zielonoświątkowcy stanowią mniej niż 2 procent populacji.² Około 2,4 miliona ludzi zgłosiło przynależność do religii muzułmańskiej, hinduskiej, sikhijskiej i buddyjskiej – o 4,9 procent więcej niż dziesięć lat wcześniej, w porównaniu ze spisem z 2001 roku. Buddyści, hinduiści, sikhowie, scjentolodzy, bahaici oraz wyznawcy sintoizmu, taoizmu i rdzennej duchowości razem stanowią mniej niż 4 procent populacji.³

Około 24 procent populacji Kanady nie utożsamia się z żadną religią. Brak utożsamiania się z jakąkolwiek religią wzrósł w porównaniu z danymi sprzed dziesięciu lat, gdyż jak odnotowano w spisie z 2001 roku 16,5% Kanadyjczyków nie utożsamiało się wówczas z żadną religią. Zgodnie z szacunkami rządu Kanady całkowita populacja Kanady w roku, kiedy został wykonany niniejszy sondaż wyniosła 32,852,320.⁴

Zgodnie z badaniem opublikowanym w 2015 r. przez *Angus Reid Institute*, fundację badawczą opinii publicznej, odsetek Kanadyjczyków, którzy twierdzą, że uczestniczą w nabożeństwach religijnych przynajmniej raz w miesiącu wyniósł 23%. Dla porównania podobny sondaż przeprowadzono w 1986 r., kiedy ten odsetek wyniósł 43%.⁵ Najbardziej zaskakujące w sondażu *Angus Reid Institute* jest stosunkowo niskie poparcie Kanadyjczyków dla samej koncepcji wolności religijnej. Na pytanie, czy włączenie wolności religijnej do Konstytucji czyni Kanadę lepszym czy gorszym krajem, tylko nieco ponad połowa (55 procent) z 1500 respondentów w ankiecie odpowiedziała, że lepszym, a ok. co siódma osoba odpowiedziała, że gorszym.⁶

Na pytanie, czy różnorodność religijna w Kanadzie jest dobra czy zła, 26 procent Kanadyjczyków wybrało opcję „dobra”, a 23 procent drugą opcję. Reszta respondentów nie była pewna lub w ich opinii ten wpływ był „mieszany” (ang. „mixed”).⁷ W Quebecu liczba respondentów, która wybrała opcję, że różnorodność religijna w Kanadzie jest „dobra” była dwukrotnie niższa od liczby osób, które wybrały opcję, że jest ona „zła”.⁸ Kanadyjczycy są również podzieleni w sprawie specjalnego statusu podatkowego dla organizacji religijnych. Zgodnie z sondażem, za takim specjalnym statusem było 55 procent Kanadyjczyków, a 45 procent było przeciwko. W Quebecu odsetki te są odwrócone. Ponadto, siedmiu na dziesięciu (68 procent) Kanadyjczyków twierdziło, że podstaw religii światowych należy uczyć w publicznych szkołach średnich, a 70 procent uważało, że przywódcy rządowi powinni mieć wiedzę na temat zasad głównych religii.⁹

Angus Reid Institute korzystając z odpowiedzi na 17 pytań dotyczących otwartości na wiarę w życiu zarówno prywatnym jak i publicznym stworzył Publiczny Indeks Wiary i skonstruował trzy grupy respondentów – Publicznych Proponentów Wiary (37%), Publicznych Przeciwników Wiary (32%) i Osoby Niepewne (32%).¹⁰ Zgodnie z ankietą przeprowadzoną przez Instytut, zwolennicy wiary religijnej w życiu publicznym w Kanadzie (Publiczni Proponenty Wiary) są młodszy, lepiej wykształceni i częściej głoszą na kandydatów o poglądach liberalnych.¹¹ Sugeruje to, jak podaje *Angus Reid Institute*, że wielu Kanadyjczyków – nie tylko wśród osób o wysokiej religijności – wydaje się akceptować pewne elementy wiary w życiu publicznym.¹² Jedna czwarta osób, które najbardziej akceptują wiarę

[²] Idem.

[³] Idem.

[⁴] Idem.

[⁵] Angus Reid Institute (2018) *Faith in the Public Square? A comprehensive study of the segments of Canadian society*. Dostępne na: <http://angusreid.org/public-faith-debate/>.

[⁶] Idem.

[⁷] Idem.

[⁸] Angus Reid Institute, *Religion, Faith and the Public Square*, brak daty. Dostępne na: <http://angusreid.org/religion-faith-public-square/>.

[⁹] Idem.

[¹⁰] Angus Reid Institute (2018) *Faith in the Public Square? A comprehensive study of the segments of Canadian society*. Dostępne na: <http://angusreid.org/public-faith-debate/>.

[¹¹] Idem.

[¹²] Idem.

publiczną, nigdy nie czytała tekstu religijnego.¹³ Ponadto osoby z silniejszymi przekonaniem religijnymi niekoniecznie akceptują poglądy innych lub niekoniecznie chcą, aby te osoby uczestniczyły w dyskursie publicznym.¹⁴

3. Historyczne podwaliny pluralizmu religijnego w kanadyjskim systemie edukacyjnym

Jak zostało to już ukazane w pierwszej części raportu współcześnie w Kanadzie dominującą religią jest chrześcijaństwo. Rdzenni mieszkańcy Kanady nawrócili się na chrześcijaństwo pod wpływem pracy misyjnej rozpoczętej w Nowej Francji. Przed przybyciem Europejczyków Aborygeni praktykowali różne zwyczaje religijne. W niektórych społecznościach aborygeńskich chrześcijaństwo całkowicie zastąpiło tradycyjne praktyki duchowe, a w innych doszło do hybrydyzacji praktyk religijnych.

W ostatnich latach nastąpiło w Kanadzie odrodzenie wierzeń religijnych tubylczych. Wierzenia religijne Aborygenów są bardzo zróżnicowane, podobnie jak praktyki kulturowe współczesnych ludów tubylczych w Kanadzie.¹⁵ Wśród podobieństw między różnymi rdzennymi tradycjami duchowymi Smith wymienia obecność opowieści o stworzeniu świata, rolę mistyfikatorów („tricksters”) lub istot nadprzyrodzonych w folklorze, a także znaczenie świętych organizacji.¹⁶ Opowieści o stworzeniu świata opisują początki kosmosu i wzajemne powiązania jego elementów.¹⁷ „Tricksterzy” z kolei mogą przybierać różne formy w rdzennych kulturach. W zależności od regionu i społeczności mogą to być mężczyźni lub kobiety, głupi lub pomocni, bohaterowie lub wichrzyciele, pół-człowiek- pół-duch, stary lub młody, duch, człowiek lub zwierzę.¹⁸ Wśród ich przykładów Smith wymienia: Coyote (Mohawk), Nanabush lub Nanabozo (Ojibwe) i Raven (Haida, Tsimshian, Tlingit, Inuit i Nisga’a). Wiele ludów tubylczych z Równin uczestniczy w Tańcu Słonecznym, podczas gdy ludy Wybrzeża Salish zwykle uczestniczą w świętych zimowych ceremoniach. Ponadto, religijność rdzenna często jest powiązana z różnymi działaniami i aspekty życia codziennego jak polowanie czy członkostwo w klanie.¹⁹

Jak podają Coward, Slater i Chagon w XIX wieku, a szczególnie w XX-wieku z powodu imigracji wzrosła różnorodność religii w Kanadzie, a w latach 80. judaizm, buddyzm, sikhizm, hinduizm, islam, religie chińskie i wiara bahaicka były dobrze reprezentowane.²⁰

W systemie edukacyjnym historycznie dominowała religia chrześcijańska. W Quebecu za formalną edukację dzieci przed i po podboju brytyjskim w 1760 r. odpowiadali członkowie zakonów: Jezuiści, Sulpicjanie, Urszulanki, Siostry Zgromadzenia Notre Dame i inne.²¹ W szkołach prowadzonych przez zakony religia była jednym z najistotniejszych elementów edukacji.²² Po brytyjskim podboju Nowej Francji Kościół Katolicki stanął przed poważnymi wyzwaniami takimi jak ograniczenie prawa własności przez władze brytyjskie oraz brak duchowieństwa w związku z ich powrotem do Francji i brytyjskim ograniczeniom rekrutacji członków zakonów.²³ Pomimo tego, jak pisze Boudreau, Kościół w Quebecu opierał się wszelkim próbom powierzenia odpowiedzialności za edukację państwu, zarówno ze strony

[¹³] Idem.

[¹⁴] Idem.

[¹⁵] Smith D. (2018) *Religion and Spirituality of Indigenous Peoples in Canada*, The Canadian Encyclopaedia. Dostępne na: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/article/religion-of-aboriginal-people>.

[¹⁶] Idem.

[¹⁷] Idem.

[¹⁸] Idem.

[¹⁹] Idem.

[²⁰] Coward H., Slater P., Chagon R. (2018) *Religion*. The Canadian Encyclopaedia. Dostępne na: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/religion>.

[²¹] Boudreau S. (2011) *From Confessional to Cultural: Religious Education in the Schools of Québec*, Religion & Education, 38:3, 212–223.

[²²] Idem.

[²³] Idem.

anglo-protestantów, którzy próbowali stworzyć system szkolnictwa publicznego, jak i ze strony francusko-kanadyjskich nacjonalistów, którzy opowiadali się za separacją Kościoła i państwa.²⁴

Kościół Rzymskokatolicki dominował w Quebecu aż do tzw. spokojnej rewolucji w latach 60. Mianem spokojnej rewolucji (franc. *Révolution tranquille*) określa się okres zmian społeczno-politycznych i społeczno-kulturowych w Quebecu w latach 60, charakteryzujących się m.in. sekularyzacją rządu.²⁵

W 1961 r. rząd powołał Królewską Komisję Śledczą ds. Edukacji w Prowincji Quebec (ang. *Royal Commission of Enquiry on Education in the Province of Québec*) i w wyniku wdrożenia jej zaleceń powstało nowe Ministerstwo Edukacji, a jako jego organ doradczy powołana została Najwyższa Rada Edukacji.²⁶ Dwoma komitetami tego organu doradczego posiadającymi uprawnienia regulacyjne były komitety katolicki i protestancki, za pośrednictwem których rząd i władze kościelne dzieliły swoją odpowiedzialność za edukację wyznaniową, w tym ustalanie programu nauczania religii w szkołach.²⁷

Na podstawie nowelizacji ustawy konstytucyjnej z 1867 w latach 90. doszło do dekonfesjonalizacji edukacji polegającej na zmianie religijnych rad szkolnych (protestanckich i katolickich) na językowe rady szkolne (j. angielski i j. francuski).²⁸ W 2000 r. Quebec dekonfesjonalizował wszystkie szkoły publiczne, ale rodzice nadal mieli jednak możliwość wyboru między katolickimi, protestanckimi i niereligijnymi programami moralnymi dla swoich dzieci, a także mogli skorzystać ze zwolnienia ze wszystkich tych programów.²⁹

Zmiany nastąpiły również w szkolnictwie wyższym. W Kanadzie w latach 60. dokonano rozróżnienia na wyznaniowe i akademickie kierunki badawcze w kontekście religii.³⁰ Jak podają Coward, Slater i Chagon stanowiło to warunek dla utworzenia nowych wydziałów religioznawstwa na uniwersytetach, w tym na McMaster University, Sir George Williams University (obecnie Concordia University) i University of British Columbia.³¹

W Kanadzie istnieją współcześnie następujące stowarzyszenia naukowe zajmujące się religią:

- the Canadian Society for the Study of Religion
- the Canadian Society of Biblical Studies,
- the Canadian Society of Church History,
- the Canadian Theological Society.³²

Z czasopism naukowych Coward, Slater i Chagon wyróżnili:

- *Canadian Journal of Theology*
- *Sciences religieuses*
- *Cahiers du centre de recherche en sciences de la religion*

oraz francuskojęzyczne magazyny teologiczne:

- *Science et Esprit*,
- *Laval théologique et philosophique*,
- *Église et théologie*
- *Sciences pastorales. Cahiers éthnologiques*.³³

Obecnie w kanadyjskim szkolnictwie wyższym religioznawstwo jest traktowane jako dyscyplina akademicka i ulokowane jest na wydziałach bez powiązań z konkretnymi wyznaniem religijnymi.³⁴

[²⁴] Idem.

[²⁵] Dickinson, J., Young, B. (2003). *A Short History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen's University Press.

[²⁶] Idem.

[²⁷] Idem. (Przypis pominięty).

[²⁸] Otero L., Burgee D. (2011) *Freedom of Conscience and Religion in Québec Schools*, 21 *Education & Law Journal* 63.

[²⁹] Idem.

[³⁰] Coward H., Slater P., Chagon R. (2018) *Religion*. The Canadian Encyclopaedia. Dostępne na: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/religion>.

[³¹] Idem.

[³²] Idem.

[³³] Idem.

[³⁴] Idem.

4. Wolność religijna a zasada równości w systemie edukacyjnym w orzecznictwie kanadyjskiego Sądu Najwyższego

Konstytucja Kanady gwarantuje wolność sumienia, wyznania, myśli, przekonań, opinii, wypowiedzi oraz prawo do równej ochrony i korzyści wynikających z prawa zabraniającego dyskryminacji ze względu na religię. Zgodnie z Artykułem 2 Konstytucji Kanady czyli Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności z 1982 r.:

Każdy posiada następujące podstawowe wolności:

- (a) wolność sumienia i religii,
- (b) wolność myśli, przekonań i wyrażania poglądów włączając w to wolność prasy i innych środków przekazu,
- (c) wolność pokojowych zgromadzeń,
- (d) wolność zrzeszania się.

Podobny przepis można znaleźć sekcji 1 c) Kanadyjskiej Karty Praw.³⁵

Zgodnie z Artykułem 1 Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności prawa i wolności w niej wyrażone podlegają tylko takim ograniczeniom, które są rozsądne, wyznaczone przez prawo i znajdują oczywiste uzasadnienie w wolnym i demokratycznym społeczeństwie. W Artykule 29 natomiast podkreślono, iż Karta nie znosi ani nie ogranicza praw i przywilejów gwarantowanych przez Konstytucję Kanady, jakie przysługują szkołom wyznaniowym, szkołom oddzielnym lub mniejszości religijnym.

W kanadyjskiej praktyce orzeczniczej przyjęto, że wolność religijna ma indywidualny, jaki i zbiorowy charakter. W wyroku *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)* kanadyjski Sąd Najwyższy uznał: „Wolność wyznania oznacza, że nikt nie może być zmuszony do przestrzegania określonego zestawu przekonań religijnych lub powstrzymywania się od niego. Obejmuje to zarówno indywidualne, jak i zbiorowe aspekty wiary religijnej. Wolność wyznania zgodnie z Kartą musi zatem uwzględniać społecznie zakorzeniony charakter przekonań religijnych oraz głębokie powiązania między tym przekonaniem a jego manifestacją poprzez instytucje i tradycje komunalne.”³⁶

Kwestie wolności religijnej w edukacji, mowy nienawiści oraz równości zostały podniesione przez Sąd Najwyższy Kanady w wyroku *Ross v. New Brunswick School District No. 15*, [1996] 1 S.C.R. 825. Wyrok ten dotyczył nauczyciela R który, w okresie wolnym od pracy, przez kilka lat publicznie wypowiadał się na tle rasistowskim i dyskryminującym Żydów. R prezentując swoje antysemityczne poglądy napisał cztery książki lub broszury, listy do lokalnej gazety, a nawet wziął udział w lokalnym wywiadzie telewizyjnym.³⁷

Powołana izba śledcza stwierdziła, że zarząd szkoły dopuścił się dyskryminacji, ponieważ nie ukarał R w sposób znaczący oraz ponieważ poprzez prawie obojętną reakcję na skargi i kontynuując zatrudnienie R, popierał jego działalność pozaszkolną.³⁸

Sąd Najwyższy Kanady uznał w sprawie R, że decyzja Izby narusza swobodę wypowiedzi R. Pisma i oświadczenia R wyraźnie są chronione przez s. 2 (b) Karty, a prawda lub popularność tych treści

[³⁵] Sekcja 1(c) Kanadyjskiej Karty Praw (*Canadian Bill of Rights* (S.C. 1960, c. 44)): “It is hereby recognized and declared that in Canada there have existed and shall continue to exist without discrimination by reason of race, national origin, colour, religion or sex, the following human rights and fundamental freedoms, namely, (...) (c) freedom of religion;”

[³⁶] Tłum. własne z j. angielskiego: “Freedom of religion means that no one can be forced to adhere to or refrain from a particular set of religious beliefs. This includes both the individual and collective aspects of religious belief. Religious freedom under the Charter must therefore account for the socially embedded nature of religious belief, and the deep linkages between this belief and its manifestation through communal institutions and traditions”.

[³⁷] *Ross v. New Brunswick School District No. 15*, [1996] 1 S.C.R. 825.

[³⁸] Idem.

nie ma znaczenia dla tej oceny.³⁹ Jeżeli przekonania i opinie są szczerze, sądy nie mogą kwestionować ich słuszności.⁴⁰

Z drugiej strony istotne jest, jak podkreślił Sąd Najwyższy, aby system edukacyjny był wolny od uprzedzeń i nietolerancji, gdyż małe dzieci są szczególnie podatne na wiadomości przekazywane przez ich nauczycieli. R może swobodnie korzystać ze swoich podstawowych wolności w sposób nieograniczony, ale po odejściu ze stanowiska nauczyciela, może również pracować w szkole, ale nie jako nauczyciel.

W sprawie *Saskatchewan (Human Rights Commission) v. Whatcott*, 2013 SCC 11, [2013] 1 S.C.R. 467 Sąd Najwyższy również zajął się kwestią mowy nienawiści. W Komisji Saskatchewan ds. Praw Człowieka złożono cztery skargi dotyczące czterech ulotek opublikowanych i rozpowszechnianych przez W.⁴¹ Skarżący twierdzili, że ulotki promowały nienawiść wobec osób ze względu na ich orientację seksualną.⁴² Pierwsze dwie ulotki nosiły tytuł „Trzymać homoseksualizm poza szkołami publicznymi Saskatoon!” (ang. “Keep Homosexuality out of Saskatoon’s Public Schools!”) oraz „Sodomici w naszych szkołach publicznych” (ang. “Sodomites in our Public Schools”), a pozostałe dwie ulotki były identyczne i były przedrukiem strony z ogłoszeniami do której dodano odrębne komentarze.⁴³

Powołany do rozpatrzenia skarg trybunał uznał, że ulotki stanowiły publikacje niezgodne z s. 14 Kodeksu praw człowieka w Saskatchewan, ponieważ naraziły inne osoby na nienawiść i wyśmiewanie ze względu na ich orientację seksualną a także, że s. 14 Kodeksu stanowi rozsądne ograniczenie praw W do wolności wyznania i wypowiedzi gwarantowanych przez s. 2 (a) i (b) Karty.⁴⁴ *Court of Queen’s Bench* utrzymał w mocy decyzję trybunału, a Sąd Apelacyjny przyjął, że przepis jest zgodny z konstytucją, ale orzekł, że ulotki nie naruszają go.⁴⁵

Sąd Najwyższy uznał, iż cel s. 14 Kodeksu praw człowieka w Saskatchewan, a mianowicie wyeliminowanie przyczyn działalności dyskryminacyjnej w celu ograniczenia szkodliwych skutków i społecznych kosztów dyskryminacji, jest naglący i istotny.⁴⁶

*Mowa nienawiści wykracza poza spowodowanie przykrości poszczególnym członkom grupy. Może ona mieć wpływ społeczny. Mowa nienawiści stanowi fundament dla późniejszych szerokich ataków na podatne grupy, które mogą obejmować dyskryminację, ostracyzm, segregację, deportację, przemoc, a w skrajnych przypadkach ludobójstwo. Mowa nienawiści wpływa również na zdolność grupy chronionej do reagowania na idee będące przedmiotem debaty, co stanowi poważną barierę dla ich pełnego uczestnictwa w naszej demokracji.*⁴⁷

Jak odnotowuje Sąd Najwyższy s. 14 Kodeksu zabrania jedynie publicznego przekazywania mowy nienawiści, ale nie ogranicza nienawistnej ekspresji w prywatnej komunikacji między osobami, ani nie wyklucza mowy nienawiści wobec danej osoby na podstawie jej cech osobowościowych, ale jedynie na podstawie cech wspólnych dla innych osób i uznanych prawnie za zakazaną podstawę dyskryminacji.⁴⁸

[³⁹] Idem.

[⁴⁰] Tłum. własne z j. angielskiego: “Assuming the sincerity of the beliefs and opinions, it is not open to the courts to question their validity.”

[⁴¹] *Saskatchewan (Human Rights Commission) v. Whatcott*, 2013 SCC 11, [2013] 1 S.C.R. 467.

[⁴²] Idem.

[⁴³] Idem.

[⁴⁴] Idem.

[⁴⁵] Idem.

[⁴⁶] Idem.

[⁴⁷] Tłum. własne z j. angielskiego: “Hate speech, therefore, rises beyond causing distress to individual group members. It can have a societal impact. Hate speech lays the groundwork for later, broad attacks on vulnerable groups that can range from discrimination, to ostracism, segregation, deportation, violence and, in the most extreme cases, to genocide. Hate speech also impacts on a protected group’s ability to respond to the substantive ideas under debate, thereby placing a serious barrier to their full participation in our democracy.”

[⁴⁸] Idem.

Sąd nie podzielił jednak tej opinii odnośnie wyrażenia „wyśmiewa, poniża lub w inny sposób narusza godność”, które uznane zostało za sprzeczne z normami konstytucyjnymi i skreślone z s. 14 Kodeksu. Sąd uznał, iż to wyrażenie nie wzrasta do poziomu żarliwych i skrajnych uczuć stanowiących nienawiść wymaganą do utrzymania konstytucyjności zakazu wyrażania opinii w przepisach dotyczących praw człowieka, nie jest racjonalnie związane z ustawowym celem przeciwdziałania systemowej dyskryminacji grup chronionych, a także w nieuzasadniony sposób narusza swobodę wypowiedzi.⁴⁹ Wyrażenie to narusza również wolność sumienia i wyznania, zagwarantowaną na mocy art. 2 (a) Karty.⁵⁰

Sąd uznał ponadto, że jeśli wyrażenie ukierunkowane na określone zachowania seksualne jest sformułowane w taki sposób, aby narazić osoby o możliwej do zidentyfikowania orientacji seksualnej na to, co obiektywnie postrzega się jako obrzydzenie i oczernianie, nie można powiedzieć, że taka mowa dotyczy wyłącznie zachowania, tylko że dość wyraźnie celuje w podatną grupę.⁵¹

Sąd nie uznał również argumentu, iż nie udowodniono związku przyczynowego i wyrządzenia szkody. Trudność w ustaleniu związku przyczynowego i powagi szkody dla grup szczególnie podatnych uzasadnia nałożenie środków zapobiegawczych, które nie wymagają dowodu wystąpienia rzeczywistej szkody.⁵² Dyskryminujące skutki mowy nienawiści są częścią codziennej wiedzy i doświadczenia Kanadyjczyków, w związku z tym ustawodawca ma prawo do rozsądnego rozumienia pojęcia wystąpienia szkody społecznej w wyniku mowy nienawiści.⁵³

Sąd przyznał rację trybunałowi w odniesieniu do pierwszych dwóch ulotek. Zdaniem Sądu te ulotki łączą wiele cech nienawiści określonych w orzecznictwie.⁵⁴ Grupa docelowa przedstawiana jest jako zagrożenie dla bezpieczeństwa i samopoczucia innych. W odwołuje się do źródeł powszechnie uznanych za wiarygodne, starając się w ten sposób uwiarygodnić negatywne uogólnienia oraz wykorzystuje obraźliwe i uwłaczające reprezentacje, aby stworzyć ton nienawiści.⁵⁵ Ulotki wyraźnie domagają się dyskryminacyjnego traktowania homoseksualistów.⁵⁶

Decyzja trybunału w odniesieniu do pozostałych dwóch ulotek i nie została podtrzymana przez Sąd, gdyż stwierdzono, iż nie można racjonalnie stwierdzić, że ulotki te zawierają wyrażenia, które rozsądna osoba, świadoma odpowiedniego kontekstu i okoliczności, uzna za narażające lub potencjalnie narażające osoby o tej samej płci na obrzydzenie i oczernianie.⁵⁷

5. Rozdział Kościoła i państwa w Kanadzie a prawo edukacyjne w orzecznictwie Sądu Najwyższego

W kanadyjskim porządku prawnym zasadą jest separacja Kościoła od państwa. Dążenie do świeckości państwa nie oznacza jednak wrogości wobec religii, ale poszanowanie prawa do posiadania i manifestowania różnych przekonań religijnych. Kanada jest państwem świeckim, jak wyjaśnia Richard Moore, w którym prawo szanuje poglądy religijne jako element tożsamości jednostki i nie stara się ich tłamsić:

U podstaw wymogu neutralności państwa oraz izolacji przekonań i praktyk religijnych od podejmowania decyzji politycznych jest koncepcja głęboko zakorzenionych przekonań lub zobowiązań religijnych jako elementu tożsamości jednostki, a nie po prostu wyboru dokonanego przez daną osobę. Wiara religijna leży u podstaw światopoglądu jednostki. Kieruje jednostkę i kształtuje jej

[⁴⁹] Idem.

[⁵⁰] Idem.

[⁵¹] Idem.

[⁵²] Idem.

[⁵³] Idem.

[⁵⁴] Idem.

[⁵⁵] Idem.

[⁵⁶] Idem.

[⁵⁷] Idem.

postrzeganie porządku społecznego i naturalnego oraz zapewnia ramy moralne dla jej działań. Ponadto wiara religijna wiąże jednostkę ze wspólnotą wierzących i często ma centralne lub decydujące znaczenie w jej życiu. Indywidualny wierzący uczestniczy we wspólnym systemie praktyk i wartości, które w niektórych przypadkach można opisać jako „sposób życia”. Jeśli religia jest aspektem tożsamości jednostki wówczas, gdy państwo traktuje czyjeś praktyki religijne lub przekonania jako mniej ważne lub mniej prawdziwe niż praktyki innych lub gdy w inny sposób marginalizuje jakąś wspólnotę religijną, nie odrzuca po prostu czyis poglądów, ale odbiera jednostce prawo do równości.⁵⁸

Polityka neutralności państwa względem religii została wyraźnie potwierdzona przez kanadyjski Sąd Najwyższy w wyroku *S.L. v. Commission scolaire des Chênes*, [2012] 1 S. C. R. 235 w następujący sposób:

[...] zgodnie z realistycznym i nie absolutystycznym podejściem neutralność państwa jest zapewniona, gdy państwo ani nie wyróżnia ani nie dyskryminuje żadnej konkretnej wiary religijnej, to znaczy, gdy państwo szanuje wszystkie postawy wobec religii, w tym również brak jakiegokolwiek wiary religijnej, biorąc pod uwagę konkurujące konstytucyjne prawa obywateli.⁵⁹
(paragraf 32 wyroku *S.L. v. Commission scolaire des Chênes*, [2012] 1 S. C. R. 235).

W tej sprawie wnoszący odwołanie czyli S.L. i D.J. to katolicy, rodzice dzieci w wieku szkolnym. Odwołujący się zwrócili się do Dyrektora ds. zasobów edukacyjnych z prośbą o zwolnienie ich dzieci z zajęć z etyki i kultury religijnej. Zajęcia te stały się od 2008 r. przedmiotem obowiązkowym w programie nauczania we wszystkich szkołach w Quebecu, zastępując katolickie i protestanckie programy nauczania religii i moralności.⁶⁰

Wnoszący apelacje wskazali na istnienie możliwości wyrządzenia poważnej szkody dzieciom i tym samym naruszenie art. 222 ustawy o edukacji (*Education Act R.S.Q.*, c. I 13.3).⁶¹ Dyrektor ds. zasobów edukacyjnych odmówił wydania zgody na zwolnienie dzieci odwołujących L i J z zajęć, więc L i J zażądali, aby Komisja Szkolna (franc. *Commission scolaire des Chênes*) ponownie rozważyła tę decyzję.⁶²

Komisja Szkolna podtrzymała decyzję Dyrektora. L i J zwrócili się więc do Sądu Apelacyjnego o wydanie oświadczenia, że zajęcia naruszyły ich i ich dzieci prawo do wolności sumienia i wyznania chronionego przez s. 2 lit. a) kanadyjskiej Karty praw i wolności („kanadyjska karta”) oraz sekcji 3 Karty praw i wolności człowieka R.S.Q., c. C 12 („Karty Quebecu”).⁶³ Odwołujący się wnieśli również o sądową kontrolę decyzji mocą których ich wnioski o zwolnienie z zajęć z etyki i kultury religijnej zostały odrzucone.⁶⁴

Na wniosek Komisji Szkolnej i prokuratora generalnego Quebecu o oddalenie odwołania Sąd Najwyższy Kanady odmówił rozpatrzenia odwołania L i J z mocy prawa, a także oddalił ich wniosek

[⁵⁸] Tłum. własne z j. angielskiego za: Moore R. (2012), *Freedom of Religion Under the Charter of Rights: The Limits of State Neutrality*, 45 *University of British Columbia Law Review* 497, s. 507: “Underlying the [state] neutrality requirement, and the insulation of religious beliefs and practices from political decision making, is a conception of religious belief or commitment as deeply rooted, as an element of the individual’s identity, rather than simply a choice or judgment she or he has made. Religious belief lies at the core of the individual’s worldview. It orients the individual in the world, shapes his or her perception of the social and natural orders, and provides a moral framework for his or her actions. Moreover, religious belief ties the individual to a community of believers and is often the central or defining association in her or his life. The individual believer participates in a shared system of practices and values that may, in some cases, be described as “a way of life”. If religion is an aspect of the individual’s identity, then when the state treats his or her religious practices or beliefs as less important or less true than the practices of others, or when it marginalizes her or his religious community in some way, it is not simply rejecting the individual’s views and values, it is denying her or his equal worth.”

[⁵⁹] Tłum. własne z j. angielskiego: “[...] following a realistic and non-absolutist approach, state neutrality is assured when the state neither favours nor hinders any particular religious belief, that is, when it shows respect for all postures towards religion, including that of having no religious beliefs whatsoever, while taking into account the competing constitutional rights of the individuals affected.”

[⁶⁰] Zob. Otero L., Burgee D. (2011) *Freedom of Conscience and Religion in Québec Schools*, 21 *Education & Law Journal* 63.

[⁶¹] *S.L. v. Commission scolaire des Chênes*, [2012] 1 S. C. R. 235.

[⁶²] Idem.

[⁶³] Idem.

[⁶⁴] Idem.

o dopuszczenie odwołania.⁶⁵ Sąd ustalił, iż L i J nie udowodnili, że z zajęcia z etyki i kultury religijnej naruszyły ich wolność wyznania i w konsekwencji, że odmowa Komisji Szkolnej zwolnienia ich dzieci z zajęć naruszyła ich prawo konstytucyjne.⁶⁶ Sąd zastosował podejście analityczne przyjęte wcześniej w wyroku *Amsalem*, zgodnie z którym sąd dokonał najpierw ustalenia, na ile przekonania religijne L i J były szczere, a następnie, czy zajęcia z etyki i kultury religijnej naruszyły ten aspekt ich wolności wyznania.⁶⁷

Po zaaplikowaniu podejścia analitycznego przyjętego w wyroku *Amsalem* szczerść wiary L i J, że mają obowiązek przekazania religii katolickiej swoim dzieciom nie została zakwestionowana przez sąd.⁶⁸ Następnie sąd rozpatrzył, czy odwołujący się udowodnili, że z obiektywnego punktu widzenia zajęcia z etyki i kultury religijnej ingerowały w ich zdolność do przekazywania wiary dzieciom.⁶⁹ W tym względzie odwołujący się twierdzili, że zajęcia nie są w rzeczywistości neutralne i że uczniowie uczestniczący w nich byłiby narażeni na pewien rodzaj relatywizmu, który zakłócałby ich zdolność do przekazywania wiary dzieciom.⁷⁰ Utrzymywali również, że narażanie dzieci na naukę różnych faktów religijnych jest dla nich mylące.⁷¹

Podczas oceny dowodów Sąd ustalił, iż formalnym celem zajęć nie wydaje się być przekazanie filozofii opartej na relatywizmie lub wpływanie na przekonania młodych ludzi.⁷² Wystawienie dzieci na kompleksową prezentację różnych religii bez zmuszania dzieci do przyłączenia się do nich nie stanowi indoktrynacji uczniów, która naruszałaby wolność wyznania L i J.⁷³ Ponadto wczesne narażanie dzieci na realia różniące się od rzeczywistości bezpośredniego środowiska rodzinnego jest faktem życia w społeczeństwie.⁷⁴

Zdaniem Sądu sugestia, że narażanie dzieci na różne fakty religijne samo w sobie narusza ich wolność religijną lub wolność ich rodziców oznacza odrzucenie wielokulturowej rzeczywistości społeczeństwa kanadyjskiego i ignoruje zobowiązania rządu Quebecu w zakresie edukacji publicznej.⁷⁵ Sąd zauważył, że do stwierdzenia naruszenia wolności religijnej nie wystarczy samo wyrażenie sprzeciwu wobec zajęć i ich celów.⁷⁶ Dowody L i J dotyczące naruszenia ich wolności wyznania polegały na wyrażeniu ich wiary i przekonania, że ingerował w ich obowiązek nauczania i przekazywania tej wiary swoim dzieciom.⁷⁷

Program zajęć z etyki i kultury religijnej składa się z ogólnych stwierdzeń, schematów, opisów celów i kompetencji, które należy opracować, a także różnych zaleceń dotyczących realizacji programu.⁷⁸ Zdaniem Sądu nie ma możliwości oceny wdrożenia tego programu, gdyż jest zbyt mało dowodów dotyczących metod nauczania, treści oraz ducha, w jakim prowadzone są zajęcia.⁷⁹ W związku z tym, zgodnie z prawem dowodowym w sprawach cywilnych, dowody w niniejszej sprawie nie pozwalają stwierdzić naruszenia Karty Kanadyjskiej ani Karty Quebecu.⁸⁰ Sąd podniósł jednak, iż stan dowodów nie pozwala również stwierdzić, że zajęcia z etyki i kultury religijnej i ich realizacja nie mogą w przyszłości naruszać praw L i J oraz osób znajdujących się w tej samej sytuacji.⁸¹

[⁶⁵] Idem.

[⁶⁶] Idem.

[⁶⁷] Idem.

[⁶⁸] Idem.

[⁶⁹] Idem.

[⁷⁰] Idem.

[⁷¹] Idem.

[⁷²] Idem.

[⁷³] Idem.

[⁷⁴] Idem.

[⁷⁵] Idem.

[⁷⁶] Idem.

[⁷⁷] Idem.

[⁷⁸] Idem.

[⁷⁹] Idem.

[⁸⁰] Idem.

[⁸¹] Idem.

Problem zajęć z etyki i kultury religijnej był również przedmiotem innego rozstrzygnięcia Sądu Najwyższego Kanady – w sprawie *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, 2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613, w której podjął się on odpowiedzi na pytanie jak zrównoważyć ochronę wartości leżących u podstaw wolności religijnej z wartościami państwa świeckiego. Odwołujący się, czyli Loyola High School to prywatna, anglojęzyczna katolicka szkoła średnia dla chłopców prowadzona i założona przez zakon jezuitów w latach 40. XIX wieku. Większość uczniów w Loyoli pochodzi z rodzin katolickich.

Zgodnie z sekcją 22 rozporządzenia w sprawie stosowania ustawy o edukacji prywatnej (ang. *Regulation respecting the application of the Act respecting private education*) Minister może zwolnić szkołę z obowiązku prowadzenia zajęć z etyki i kultury religijnej, jeżeli proponowany program alternatywny zostanie uznany za „równoważny”.⁸² Szkoła Loyola napisała wniosek do Ministra o zwolnienie z zajęć z etyki i kultury religijnej, proponując alternatywny kurs, który naucza z punktu widzenia wiary katolickiej i etyki.⁸³ Minister odrzucił ten wniosek, ponieważ cały proponowany przez Loyolę alternatywny program miał być nauczany z perspektywy katolickiej i w rezultacie nie został uznany za „równoważny” z programem zajęć z etyki i kultury religijnej.⁸⁴

Loyola złożyła wniosek o sądową kontrolę decyzji Ministra. Sąd *Superior Court* stwierdził, że odmowa przez Ministra zwolnienia naruszyła prawo Loyoli do wolności religijnej i w związku z tym uwzględnił wniosek, uchylił decyzję Ministra i zarządził zwolnienie z zajęć.⁸⁵ W apelacji sąd apelacyjny w Quebec (*Quebec Court of Appeal*) stwierdził, że decyzja Ministra była uzasadniona i nie spowodowała naruszenia wolności religijnej.⁸⁶

Przed Sądem Najwyższym Loyola zmodyfikowała swoją prośbę o nauczanie całego programu z katolickiej perspektywy i został on ostatecznie zmieniony tak, aby nauczanie o doktrynach i praktykach innych religii świata odbywało się w sposób neutralny, ale uczniowie nadal mieli zapoznawać się z etyką innych religii z perspektywy katolickiej.⁸⁷ Stanowisko Ministra pozostało takie samo – żadnej części programu zajęć nie można było uczyć z katolickiej perspektywy, w tym katolickiej doktryny i etyki.⁸⁸

Sąd Najwyższy uznał, iż decyzja Ministra, zgodnie z którą należy nauczać wszystkich aspektów programu Loyoli z neutralnej perspektywy, w tym nauczania katolicyzmu, ograniczyła wolność wyznania bardziej niż było to konieczne z uwagi na cele statutowe.⁸⁹ W rezultacie nie odzwierciedlała ona proporcjonalnego bilansowania.⁹⁰ Odwołanie zostało przyjęte, a sprawa przekazana do Ministra do ponownego rozpatrzenia.⁹¹

W wyroku Sąd Najwyższy wyjaśnił, iż rozdział Kościoła i państwa polega na pluralizmie, który pozwala pokojowo koegzystować społecznościom o różnych wartościach i praktykach.⁹² Częścią sekularyzmu jest szacunek dla różnic religijnych:

*Państwo świeckie nie ingeruje – i nie może – ingerować w przekonania lub praktyki grupy religijnej, chyba że są one sprzeczne lub naruszają nadrzędne interesy publiczne. Świeckie państwo nie może również traktować praktyk jednej grupy religijnej jako uprzywilejowanych względem praktyk innych grup.*⁹³

(paragraf 43 wyroku *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, 2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613)

[82] *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, 2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613.

[83] *Idem.*

[84] *Idem.*

[85] *Idem.*

[86] *Idem.*

[87] *Idem.*

[88] *Idem.*

[89] *Idem.*

[90] *Idem.*

[91] *Idem.*

[92] *Idem.*

[93] Tłum. własne z j. angielskiego: “A secular state does not — and cannot — interfere with the beliefs or practices of a religious group unless they conflict with or harm overriding public interests. Nor can a secular state support or prefer the practices of one group over those of another.” *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, 2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613.

Sąd Najwyższy dalej wyjaśnił, iż Loyola jest prywatną instytucją katolicką. Zbiorowe aspekty wolności religijnej – w tym przypadku zbiorowa manifestacja i przekazywanie wiary katolickiej – są kluczową częścią jej funkcjonowania.⁹⁴

Decyzja Ministra wymaga od Loyoli nauczania katolicyzmu, wiary, która stanowi charakter tej szkoły, z neutralnej perspektywy.⁹⁵ Loyola zaproponował alternatywę dla programu zajęć, która przybrałaby następującą formę:

- (1) Loyola będzie uczyć katolicyzmu z katolickiej perspektywy, ale będzie nauczać innych religii obiektywnie i z szacunkiem;
- (2) Loyola zaakcentuje katolicki punkt widzenia na pytania etyczne, ale zapewni, że wszystkie wybory etyczne zostaną przedstawione w jakiegokolwiek kwestii; oraz
- (3) Loyola będzie zachęcać uczniów do krytycznego myślenia i angażowania się z nauczycielami oraz ze sobą nawzajem w zgłębianie tematów objętych programem.⁹⁶

Propozycja Loyoli odbiega od ogólnego programu zajęć z etyki i kultury religijnej pod dwoma kluczowymi względami – nauczając zarówno katolicyzmu, jak i etyki, nauczyciele Loyoli odeszliby od ścisłej neutralności, jakiej wymaga program zajęć z etyki i kultury religijnej.⁹⁷

Sąd dalej odnotowuje, że pomimo iż cel państwa jest świecki, decyzja Ministra wymagałaby od instytucji katolickiej mówienia o własnej religii w kategoriach określonych przez państwo, a nie w sposób, w jaki rozumieją tę religię katolicy.⁹⁸ To ewidentnie ingeruje w sposób, w jaki członkowie instytucji utworzonej w celu przekazywania katolicyzmu mogą nauczać i poznawać wiarę katolicką.⁹⁹ Podważa to także wolność członków społeczności, którzy postanowili nadać efekt zbiorowemu wymiarowi swoich przekonań religijnych poprzez uczestnictwo w szkole wyznaniowej.¹⁰⁰ W kontekście Quebecu, gdzie prywatne szkoły wyznaniowe są legalne, uniemożliwianie szkole takiej jak Loyola nauczania i omawiania katolicyzmu z jego własnej perspektywy niewiele robi na rzecz realizacji celów programu zajęć z etyki i kultury religijnej, a jednocześnie poważnie ingeruje w wolność wyznania.¹⁰¹

Sąd potwierdził jednak, że Minister nie musi zezwalać Loyoli na nauczanie o etyce innych religii z katolickiego punktu widzenia. Ryzykiem takiego podejścia byłoby to, że inne religie niekoniecznie mogłyby być postrzegane jako odmiennie uzasadnione systemy przekonań, ale jako godne szacunku tylko w takim stopniu, w jakim byłyby zgodne z zasadami katolicyzmu. Jest to sprzeczne z celami programu zajęć z etyki i kultury religijnej polegającymi na zapewnieniu poszanowania różnych przekonań religijnych.¹⁰²

W ocenie Sądu w społeczeństwie wielokulturowym nie jest naruszeniem niczyjej wolności wyznania bycie zobowiązanym do uczenia się (lub nauczania) na temat doktryn i etyki innych religii świata w sposób neutralny i pełen szacunku. W liceum o charakterze religijnym, w którym uczniowie uczą się zasad jednej konkretnej wiary przez cały okres swojej edukacji, prawdopodobnie jeszcze ważniejsze jest, aby uczyli się, w możliwie obiektywny sposób, o innych systemach religijnych i podstaw tych przekonań.¹⁰³

[⁹⁴] Idem.

[⁹⁵] Idem.

[⁹⁶] Idem.

[⁹⁷] Idem.

[⁹⁸] Idem.

[⁹⁹] Idem.

[¹⁰⁰] Idem.

[¹⁰¹] Idem.

[¹⁰²] Idem.

[¹⁰³] Idem.

Sąd dalej tłumaczy, że decyzja Ministra musi odzwierciedlać proporcjonalne, a zatem rozsądne wyważenie ochrony praw zawartych w Karcie jak i celów ustawowych w przedmiotowej sprawie.¹⁰⁴ Zapobieganie nauczaniu i omawianiu katolicyzmu przez szkołę taką jak Loyola, gdzie katolicyzm jest podstawą jej tożsamości, w jakiegokolwiek części programu z własnej perspektywy, niewiele pomaga przy realizacji celów programu zajęć z etyki i kultury religijnej, a jednocześnie poważnie ingeruje w wartości leżące u podstaw wolności religijnej.¹⁰⁵ Decyzja Ministra jest zatem, jak ustalił Sąd, nieuzasadniona.¹⁰⁶

Kolejną sprawą dotyczącą rozdziału Kościoła od państwa oraz zasady równości w edukacji była sprawa *Chamberlain v. Surrey School District No. 36* [2002] 4 S.C.R. 710. Na mocy ustawy *School Act* Ministrowi Edukacji przyznano uprawnienia do zatwierdzania podstawowych materiałów edukacyjnych do wykorzystania w programach nauczania w szkołach publicznych, a także przyznano uprawnienia radom szkół do zatwierdzania dodatkowych materiałów edukacyjnych, z zastrzeżeniem kierownictwa ministerialnego.¹⁰⁷

Nauczyciel pierwszej klasy w przedszkolu (ang. „KindergartenGrade One”, „K 1”) poprosił zarząd szkoły w Surrey o zatwierdzenie trzech książek jako dodatkowych zasobów edukacyjnych do wykorzystania w nauczaniu programu nauczania życia rodzinnego.¹⁰⁸ Książki te przedstawiały rodziny w których oboje rodzice byli kobietami lub mężczyznami.

Rada podjęła uchwałę odmawiającą zatwierdzenia książek. Jak stwierdził sędzia w pierwszej instancji powodem odmowy przez Radę, było to, że książki wzbudzą kontrowersje w świetle religijnych obiekcji niektórych rodziców wobec moralności związków osób tej samej płci.¹⁰⁹ Rada uznała również, że dzieci na poziomie K1 nie powinny być narażone na idee, które mogą kolidować z przekonaniami ich rodziców; że dzieci w tym wieku były zbyt małe, aby dowiedzieć się o rodzinach w których rodzicami są osoby tej samej płci; i że materiały nie były konieczne, aby realizować cele wyrażone w programie nauczania.¹¹⁰

Sąd Najwyższy Kolumbii Brytyjskiej uchylił uchwałę Rady, uznając decyzję za sprzeczną z sekcją 76 *School Act*, ponieważ członkowie zarządu, którzy głosowali za rezolucją, wzięli pod uwagę kwestie religijne.¹¹¹ Sąd Apelacyjny z kolei uchylił decyzję na tej podstawie, że uchwała podlegała jurysdykcji Rady.

Sąd Najwyższy Kanady uznał, iż odwołanie powinno zostać uwzględnione. Decyzja Rady Szkoły była nieuzasadniona w kontekście programu edukacyjnego ustanowionego przez ustawodawcę.¹¹² Pytanie, czy książki powinny zostać zatwierdzone jako dodatkowe zasoby do nauki kierowane do Rady powinno zostać rozpatrzone zgodnie z kryteriami określonymi w wytycznych dotyczących programu nauczania i ogólnymi zasadami tolerancji leżącymi u podstaw ustawy *School Act*.¹¹³

W tym przypadku Sąd ustalił, że sposób, w jaki Rada wydała decyzję odnośnie trzech książek był niezgodny z ustawą *School Act* i jej założeniami w kontekście sekularyzmu.¹¹⁴ Tym, co zmotywowało Radę do podjęcia decyzji w sprawie była zgodność z moralnym i religijnym przekonaniem niektórych rodziców, że homoseksualizm jest niewłaściwy, co skłoniło ich do sprzeciwu wobec narażenia ich dzieci na książki, w których pojawiają się rodziny składające się z rodziców o tej samej płci.¹¹⁵

[104] Idem.

[105] Por. Kislowicz, H., (2015), *Loyola High School v. Attorney General of Quebec: On Non-triviality and the Charter Value of Religious Freedom*, The Supreme Court Law Review: Osgoode's Annual Constitutional Cases Conference 71.

[106] *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, 2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613.

[107] *Chamberlain v. Surrey School District No. 36* [2002] 4 S.C.R. 710.

[108] Idem.

[109] Idem.

[110] Idem.

[111] Idem.

[112] Idem.

[113] Idem.

[114] Idem.

[115] Idem.

Zdaniem Sądu Rada pozwoliła na zdecydowany wpływ niechęci niektórych rodziców do spojrzenia na przeciwny punkt widzenia i inny styl życia.¹¹⁶ Polityka pedagogiczna kształtowana przez takie przekonania nie jest sekularyzacją w rozumieniu ustawy *School Act*.¹¹⁷ Rada podjęła decyzję w sposób tak wyraźnie sprzeczny z obowiązkiem określonym w jej statucie konstytucyjnym, że jest nie tylko nieuzasadniona, ale i niezgodna z prawem.¹¹⁸ W rezultacie decyzja stanowi naruszenie ustawy, jest oczywiście nieuzasadniona i powinna zostać uchylona.¹¹⁹

Sąd napisał w wyroku:

*Wymóg sekularyzmu oznacza równe uznanie i szacunek dla wszystkich członków społeczności. Poglądy religijne, które odmawiają równego uznania i szacunku dla członków grupy mniejszościowej nie mogą zostać wykorzystane do wykluczenia grupy mniejszościowej.*¹²⁰

(wyrok *Chamberlain v. Surrey School District No. 36* [2002] 4 S.C.R. 710, paragraf 19).

W zdaniu odrębnym sędziowie Gonthier i Bastarache ustalili, iż właściwym standardem oceny w tym przypadku jest racjonalność.¹²¹ Decyzja o zatwierdzeniu książek wymaga od Rady zrównoważenia interesów różnych grup, która to funkcja należy do jej głównego obszaru wiedzy jako organu przedstawicielskiego wybieranego lokalnie.¹²² Chociaż decyzja ma również znaczący wymiar w zakresie praw człowieka, tutaj Rada podjęła w dużej mierze faktyczną determinację, aby zrównoważyć lokalne obawy rodziców z ogólnym celem promowania wartości Karty.¹²³ Celem dla którego prawodawca zezwolił Radzie na zatwierdzenie dodatkowych materiałów do nauki było umożliwienie lokalnego wkładu w wybór takich materiałów, a charakter problemu nie polega na ścisłym stosowaniu przepisów prawnych lub interpretacji prawa, ale na wysoce kontekstualnej i policentrycznej analizie.¹²⁴

6. Podsumowanie

Kanada jest państwem świeckim i pluralistycznym. Mimo iż blisko 70 procent społeczeństwa Kanady określa się jako chrześcijanie, najnowsze dane dostępne na temat religii w Kanadzie dostarczają informacji na temat różnorodności społeczeństwa pod względem religii z odradzającymi się nurtami rdzennej duchowości. Prawie jedna czwarta społeczeństwa nie utożsamia się jednak z żadną religią. Zgodnie z sondażami coraz mniej Kanadyjczyków bierze udział w nabożeństwach religijnych.

Postępująca laicyzacja nie oznacza jednak, iż Kanadyjczycy są przeciwni odgrywaniu roli przez religię w życiu publicznym. Jak wskazują wyniki badań zwolennicy wiary religijnej w życiu publicznym w Kanadzie to ludzie młodzi, wykształceni, o poglądach liberalnych i raczej niereligijni.

Religia, w szczególności poprzez pracę zgromadzeń zakonnych, historycznie odgrywała istotną rolę w szkolnictwie kanadyjskim. Po brytyjskim podboju Nowej Francji, a później w wyniku tzw. „cichej rewolucji” rola Kościoła stopniowo malała. Zaprezentowane wyroki SN w niniejszym raporcie¹²⁵ są

[116] Idem.

[117] Idem.

[118] Idem.

[119] Idem.

[120] Tłum. własne z j. angielskiego: „A requirement of secularism implies equal recognition and respect to all members of a community. Religious views that deny equal recognition and respect to the members of a minority group cannot be used to exclude the concerns of the minority group”.

[121] Idem.

[122] Idem.

[123] Idem.

[124] Idem.

[125] Zob. Aneks do raportu.

w głównej mierze efektem tej „dekonfesjonalizacji” szkolnictwa odzwierciedlającej zsekularyzowane i jednocześnie pluralistyczne społeczeństwo kanadyjskie.

Zaprezentowane decyzje Sądu Najwyższego są kierowane zasadami prawnymi w których *explicite* wyrażony jest wymóg świeckości systemu edukacyjnego. W orzecznictwie kanadyjskiego Sądu Najwyższego wymóg świeckości państwa nie oznacza jednak wrogości względem religii, ale ich równorzędność. Jak wyjaśnia Ian Benson:

*aprobata sekularyzmu, fundamentalnie antyreligijnej doktryny, jako kanadyjskiej zasady konstytucyjnej, stoi w wyraźnej sprzeczności z użyciem przez Sąd użyciem słowa „świecki”, które obejmuje religię [...].*¹²⁶

Z drugiej strony również decyzje odzwierciedlają też istotny dla kanadyjskiego systemu prawnego wymóg równości rozwijany przez Sąd w oparciu o Kanadyjską Kartę Praw i Wolności. Czytając orzecznictwo zaprezentowane w niniejszym raporcie trudno jednak nie odnieść wrażenia, że tolerancja Sądu jest selektywna¹²⁷. Jeżeli porównamy wyroki Sądu sprawach *S.L. v. Commission scolaire des Chênes* oraz *Loyola High School v. Quebec (Attorney General)* okazuje się, że religijni rodzice mogą domagać się lekcji zgodnych z ich poglądami religijnymi tylko w przypadku, gdy ich dzieci uczęszczają do prywatnej szkoły¹²⁸. Wynika z tego, iż osoby, których nie stać na uiszczenie czesnego w takiej szkole zgodnie z orzecznictwem Sądu nie mogą zostać zwolnione z zajęć z etyki i kultury religijnej, co tworzy a nie eliminuje nierówność względem prawa. Nie należy również zapominać o praktycznych konsekwencjach wyroków kanadyjskiego Sądu Najwyższego dla nauczycieli religii związanych z nie-realistycznymi wymogami neutralności w sprawach religijnych.¹²⁹

Mimo wszystko jednak przykłady orzecznictwa Sądu Najwyższego Kanady w sprawach edukacyjnych mogą być również pozytywną inspiracją dla innych krajów. Chroniąc uczniów przed mową nienawiści, sugerują one, iż implementacja wartości religijnych w szkolnictwie nie może zostać wykorzystana do wykluczenia grupy mniejszościowej, i mimo iż powinna być zbalansowana z wymogami państwa świeckiego, równości oraz innymi zasadami, jest niezbędna w państwie demokratycznym, gdyż odzwierciedla istotę tożsamości danej społeczności czy indywidualnej osoby.¹³⁰ Jak pisze S. Chiodo wyroki kanadyjskiego Sądu Najwyższego (w szczególności *S.L. v. Commission scolaire des Chênes*), udowadniają, że w Kanadzie, w przeciwieństwie do europejskiego orzecznictwa w zakresie praw człowieka, religia w szkołach nie jest postrzegana jako kwestia wymagająca akomodacji, ale jako „wartościowy i równy wkład w bogactwo życia publicznego.”

[126] Benson, I. (2004). *Considering Secularism*. W Farrow D. (red.) *Recognizing Religion in a Secular Society*, McGill Queens Press.

[127] Estivalèzes M. (2017) *The professional stance of ethics and religious culture teachers in Québec*, *British Journal of Religious Education*, 39:1, 55–74.

[128] Andrée-Anne Cormier (2018) *Must schools teach religions neutrally? The Loyola case and the challenges of liberal neutrality in education*, *Religion & Education*, 45:3, 308–330.

[129] Zaver A. (2016), *Teachers and Third Space Realities: The Case of Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, *Religion & Education*, 43:3, 344–354.

[130] Madood T. (1998), *Anti-Essentialism, Multiculturalism and the 'Recognition' of Religious Groups*, 6 *Journal of Political Philosophy* 378.

Aneks 1. Wybrane cytaty z sentencji wyroków kanadyjskiego Sadu Najwyższego o wolności religijnej i edukacji

Orzeczenie	Sygnatura	Najistotniejsze cytaty z sentencji o wolności religijnej
S.L. v. Commission scolaire des Chênes	[2012] 1 S. C. R. 235	„[...] zgodnie z realistycznym i nie absolutystycznym podejściem neutralność państwa jest zapewniona, gdy państwo ani nie wyróżnia ani nie dyskryminuje żadnej konkretnej wiary religijnej, to znaczy, gdy państwo szanuje wszystkie postawy wobec religii, w tym również brak jakiegokolwiek wiary religijnej, biorąc pod uwagę rozliczając konkurujące konstytucyjne prawa obywateli.”
<i>Loyola High School v. Quebec (Attorney General)</i>	2015 SCC 12, [2015] 1 S.C.R. 613	“Wolność wyznania oznacza, że nikt nie może być zmuszony do przestrzegania określonego zestawu przekonań religijnych lub powstrzymywania się od niego. Obejmuje to zarówno indywidualne, jak i zbiorowe aspekty wiary religijnej. Wolność wyznania zgodnie z Kartą musi zatem uwzględniać społecznie zakorzeniony charakter przekonań religijnych oraz głębokie powiązania między tym przekonaniem a jego manifestacją poprzez instytucje i tradycje komunalne.”
Chamberlain v. Surrey School District No. 36	[2002] 4 S.C.R. 710	„Wymóg sekularyzmu oznacza równe uznanie i szacunek dla wszystkich członków społeczności. Poglądy religijne, które odmawiają równego uznania i szacunku dla członków grupy mniejszościowej nie mogą zostać wykorzystane do wykluczenia grupy mniejszościowej.”
<i>Saskatchewan (Human Rights Commission) v. Whatcott</i>	2013 SCC 11, [2013] 1 S.C.R. 467	„Mowa nienawiści wykracza poza spowodowanie przykrości poszczególnym członkom grupy. Może ona mieć wpływ społeczny. Mowa nienawiści stanowi fundament dla późniejszych szerokich ataków na podatne grupy, które mogą obejmować dyskryminację, ostracyzm, segregację, deportację, przemoc, a w skrajnych przypadkach ludobójstwo. Mowa nienawiści wpływa również na zdolność grupy chronionej do reagowania na idee będące przedmiotem debaty, co stanowi poważną barierę dla ich pełnego uczestnictwa w naszej demokracji.

7. Bibliografia

- Agnus Reid Institute (2018) *Faith in the Public Square? A comprehensive study of the segments of Canadian society*. Dostępne na: <http://angusreid.org/public-faith-debate/>.
- Agnus Reid Institute, *Religion, Faith and the Public Square*, brak daty. Dostępne na: <http://angusreid.org/religion-faith-public-square/>.
- Benson, I. (2004). *Considering Secularism*. W Farrow D. (red.) *Recognizing Religion in a Secular Society*, McGill Queens Press.
- Boudreau S. (2011) *From Confessional to Cultural: Religious Education in the Schools of Québec*, *Religion & Education*, 38:3, 212–223.
- Coward H., Slater P., Chagon R. (2018) *Religion*. The Canadian Encyclopaedia. Dostępne na: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/religion>.
- Dickinson, J., Young, B. (2003). *A Short History of Quebec*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Estivalèzes M. (2017) *The professional stance of ethics and religious culture teachers in Québec*, *British Journal of Religious Education*, 39:1, 55–74.
- Kislowicz, H., (2015), *Loyola High School v. Attorney General of Quebec: On Non-triviality and the Charter Value of Religious Freedom*, *The Supreme Court Law Review: Osgoode's Annual Constitutional Cases Conference* 71.
- Madood T. (1998), *Anti-Essentialism, Multiculturalism and the 'Recognition' of Religious Groups*, 6 *Journal of Political Philosophy* 378.
- Otero L., Burgee D. (2011) *Freedom of Conscience and Religion in Québec Schools*, 21 *Education & Law Journal* 63.
- Reitz JG, Banerjee R, Phan M, Thompson J. *Race, Religion, and the Social Integration of New Immigrant Minorities in Canada*. *International Migration Review*. 2009;43(4):695–726.
- Smith D. (2018) *Religion and Spirituality of Indigenous Peoples in Canada*, *The Canadian Encyclopedia*. Dostępne na: <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/article/religion-of-aboriginal-people>.
- Statistics Canada (2011) *National Household Survey*. Dostępne na: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/91-003-x/2014001/section03/33-eng.htm>
- Zaver A. (2016), *Teachers and Third Space Realities: The Case of Loyola High School v. Quebec (Attorney General)*, *Religion & Education*, 43:3, 344–354.